

լորն էլ անհետացել են, սակայն խորայելը իւր Սիօնն ու Երուսա-
ղէմը յիշելով ոչ միայն առ գետն բաբելացւոց, այլ և հռհնոսի
եղեբքներում, գանգէսի ավերում, կենդանի է մնացել: Եհո-
ւայի հայրենի Աստուծուն, հայրենի դաւանած կրօնն ու սրբ-
բուծիւնքը չէ մոռացել նա, ուր որ էլ եղել է: Այս կողմից նա
պատմութեան համար նոյն իսկ մի անբացատրելի երևոյթ է
գեռ ևս: Այսպէս մենք ևս, սիրելիք, մեր Սիօնը, մեր Երուսա-
ղէմը, Բէյ Ս. Էջմիածինը, սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի հաւատր,
հայրենի տաճարներն ու սրբուծիւնքը, աջն ու խաչը, սեղանն
ու խորանը չմոռանանք: Ինչպէս ամենայն մի բարեպաշտ հրէի
պարտք էր գոնէ պասեքի տօնին տաճար գնալ, այսպէս թող
ամենայն հայ գէթ իւր կեանքի ընթացքում՝ իրոն սուրբ պար-
տականութիւն համարէ այցելել այդ սուրբ վայրը և նորա սուրբ
հայրապետների "օրհնութեամբ օծուած քարերը համբուրել:
Երբ մինք ևս այսպէս կվարուենք, այսպէս կյուսանք և կհա-
ւատանք, այն ժամանակ Աստուած մեզ ևս կընդունէ ի շարս
ընտրեալ ազգի և Կէր կլինի, ինչպէս որ ինքը խոստացել է իւր
պատուիրանի մէջ «ես եմ Տէր Աստուած քո»:

Տէրիւն.

ՍԱՀԱԿ ՔԱՀ. ՍԱՀԱԿԵԱՆՅ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԿԱՐԱԳԻՐ Ս. ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՎԱՆՈՒՑ

ԵՒ

ՎԻՃԱԿԻ ՆԱՐԻՆ ԲԱԳՐԵՒԱՆԴԱՅ.

(Շարանախալի-ն)

Ժ.

Որպէս ղէնքը բռնաւորին ձեռք յաջող գործիք մի է, իւր չար
նպատակն ի յանգ ածելոյ, այսպէս և, երբ պաշտօն մը կը

յոնձնուի այնպիսւոյ մը որը չարաչար կը վարէ զայն՝ յօգուտ անձին և ի վնաս հասարակութեան:

Արդ քիւրդ Յովհաննէս եպիսկոպոս իւր առաջնորդական իշխանութեան օրով վանուց մէջ եղած դուզնաքեայ կարգ և օրէնք որ մնացեալ գոյր յառաջնոց անտի՝ կորոյս: Այնչիս փառք ու պատիւ մնաց ծերոց, ոչ շուք ու շնորհ վարդապետութեան, ոչ համեստութիւն սարկաւազաց, ոչ ուսումն դպրաց և ոչ ևս բարւոք կառավարութիւն ինչ վանուց և աշխարհականաց. ալ ախտամոլութիւն ու շահամոլութիւնը իրենց վերջին ծայր կատարելութեան հասած էին: Կա՞ր ու կռիւ, հայհոյանք, զրպտրութիւնք և բամբասանք իրենց հանապազօրեայ զբաղմունքն էր դարձել:

Որպէս վարձկան հայիւ չէր նմո փոյթ զվանաց և զմիաբանութենէ: Այրիացեալ մեհաստանի դրամարկը գրաւելով նորա եղած չեղածը ծախել կրնկրտէր իւր դատարկ քսակը լեցնելու համար: Արժանաւոր միաբանները իւր իշխանական եղբրերք կը վանէր. անարժանները յառջ կը կոչէր: Գամ քան զգամ փորը կշտանալով մոռցաւ իւր բարերարները, մոռցաւ Աբէլ վարդապետ և իւր համայն սիրելիք: Իւր կեղծ ու պտտիր սէրը մինչ այստեղ էր. իւր նպատակին հասնելէ վերջ, ալ ոչ որի պէտք չուէր:

Աստի ծագեցաւ երկու հակառակ կուսակցութիւնք՝ Յովհաննէսեան և Գալստսեան: Իսկ Աբէլ վարդապետ ոչ մի կուսակցութեան պատկանեցաւ մինչև վերջ յարելով միոյն կամ միւսոյն կողմ: Պէտք է ասել նա հաստատ գաղափարի, սկզբունքի տէր մէկը չէր, որ կողմէն բարեյաջող հովը փչէր, այն կողմը կանցնէր. ուստի մերթ այս և մերթ այն կողմն էր: Արդեն տիրապետող չար նախանձն և կոյր կիրքը թոյլ չէին տար իրեն ճշմարտութեան վերահասու լինել: Գէթ իւր շահուց և անցաւոր փառաց զինք նուիրելով՝ իւր ըստանձնած սուրբ կոչման համաձայն չկարողացաւ Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ ... ծառայել, վասնորոյ յուժմէտս կօրեաւ զերդ զլասակայն:

Վասն զի մի օր այս տխուր անցքերէն ետև Յովհաննէս եպիսկոպոս ցանկալով միաբանից ոմանց գրաւել, ոմանց որսալ՝

յառաջնորդարան զանազան խորտիկներով և ոգելից ըմպելեօք լի մի սեղան զարդարեց, ուր հրաւիրելով զնոսա, ի ժամ զրուցատրութեան կէս հեգնաբար — թէ և ստոյգ — Աբէլ վարդապետ առաց նմա Սրբազան, ո՛ր է 20 քսակ դրամն զոր առաջնորդութեանդ յաջողեցնելուն խոստացար ինձ նաև երկու բեռ խիլայս վասն իշխանացն, որք կամեցան քեզ լինել իւրեանց առաջնորդ: Արդ ո՛ր է զայնս, տո՛ւր, որ բաժանեմ յուսագրեալ իշխանացն:

Ընդ այս սաստիկ սրտմոեալ Յովհաննու, յետ ընդ երկար բանախօս լինելոյ՝ դուրս ըրաւ զնա սեղանի վրայէն: Այս պատճառաւ դարձեալ աւուր մէկ ընդ նմա հաշտուելու պատրուակաւ, կոչեց զայն առ յինքն և ի ժամ ընթրեաց բաժակաւ թոյն խառն ընդ գինւոյ տուաւ նմա ըմպել. ուստի հիւանդանալով՝ ընկաւ անկողին. յետ դոյզն ինչ ամառակաց վախճանեցաւ, չվայելելով օր ու արեւ, որ տակաւին յարբուն հասակի սպաւէր նմա: Սրբակրօն Սողոմոն, Թոմայեան և Յակոբ վարդապետներն բանտարկեց. բոլոր միաբանից անուսումնաբեկ անուանելով՝ խնդրեց Ս. Էջմիածնայ հոգևոր իշխանութենէն որ ի միաբանից Մայր Աթոռոյն ուղարկին նոցա տեղ, որոց փոխանակ խոստանայ զայլս յղել:

Վանուց բանջարանոցի բոյսերը կը վաճառէր միաբանից, որ մինչև այն ժամանակ եղած ու լսուած բան չէր, մի վարունկը 15 փողոյ, 2 սոխ 4 փողոյ և այլն:

Առաւել քան զկար ջանայր, որ Գալուստ և Սիմէօն վարդապետաց բազմավաստակ կենաց վրայ սև վարագոյր քաշելով՝ աքսորէ զնոսա, ըստ հաճոյս սանձարձակ գործելոյ աղաքաւ, զոր առ խաբկանօք մի օր մելիք Գալուստն և այլ ինչ իշխանք առնելով ընդ իւր գնաց իբր ցտեսութիւն պօլկովնիկոյ ռուս զօրապետին, որ Ղոմլիճայ գիւղը կը կենար զօրականօքն հանդերձ: Ուր մի կեղծ գրութիւն հանելով ծոցէն մատոյց նմա, ասելով որ կաթուղիկոսէն եկած է իրեն, որով հինգ կօզակ խնդրեց շնորհել իրեն, որպէս զի Գալուստ և Սիմէօն վարդապետներն կարողանայ նոքօք յղել ի Ս. Էջմիածին:

Որով մելիք Գալուստն, մելիք Ղազարն, մելիք Ներսէսն, Պետ-

որս տղայն և այլ բազումք բարկանալով ընդ այս, յայտնեցին նմա թէ—այլ ևս չեմք ուզեր երբէք, որ մնաս ի մեր վանքն օղնախիսի անվայել ընթացիւք. քանզի կարի յոյժ ձանձրացեր եմք և տաղտկացեր քո չափազանց անհամուժիւնովդ:

Վասն որոյ զօրապետն անտես առնելով նորա խնդիրը, երես դարձնելով, դուրս եկաւ անտի: Գումարեալ միաքանք պատեհ առիթ գտնելով՝ վիճակայնովք հանդերձ առաջնորդին անտեղի վարմունքն պարունակող մի հանրագիր պատրաստելով՝ յղեցին զայն Ս. Եջմիածնայ հոգեւոր իշխանութեան, որ աղագաւ Տ. Միքայէլեան հանձարառատ Ղուկաս վարդապետն առաքեցաւ իւշ-քիլիսէ վանքն. ուր զկնի կանոնաւոր և անաչառ քննութեան ըստ ամենայնի պարտաւորեալ գտաւ զկողմն Յովհաննու, որից դուրս եկած արգեանց հետ առնելով ընդ իւր զգեր. Գալուստ և Սիմէօն վարդապետքն և Յովհաննէս եպիսկոպոսն վերադարձաւ ի Ս. Եջմիածին:

Ի վերայ այսր ամենայնի Յովհաննէս եպիսկոպոս դարձեալ ձեռնունայն չելաւ վանքէն, նա 13000 մարչիլ (ղուրուշ) գողանալով՝ առաւ իւր հետ:

Անդ ի Ս. Եջմիածին կրկին քննելով, գտին և նոքա զկողմն Յովհաննու պարտաւորեալ. որ ըստ յանցանացն դատուելով՝ գրեցին հաստատեցին զվճիռ հատուցմանն, ի տեղի նորա նշանակելով իւշ-քիլիսէ վանուց և վիճակի նորին Բադրեանդայ վանահայր և առաջնորդ զԳալուստ վարդապետ, զնա ինքն Յովհաննէս եպիսկոպոս աստիճանադուրկ ընելով՝ աքսորեցին ի վանս սրբոյն Յակովբայ, որ ի Յարկուռի. որ ինչպէս ալ յետագայ դատավճիւր կը յայտնէ, զոր բնագրէն առնելով իսկութեամբ դրոշմեցի աստէն:

—Վերահասու եղեալ իրաւացի վճատուութեանս և բարեհաճեալ հաստատեմ իսկական կնքով և ստորագրութեամբ մերով:

Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց եփրեմ:

Իւրոյ Սրբազնակատար օծութեան

Ի Սիւնհոգոսական կառավարութենէ

Ամենախոնարհ յայտարարութիւն

Սոյն թիւ սեպտեմբերի 23, ի կառավարութենէս առաքեցաւ Ղուկաս վարդապետն Տէր Միքայէլեան, յիւլ-Քիլիսայ Սուրբ Յովհաննու վանքն խնդրագրովք տեղւոյն նորոգ գնացեալ առաջնորդ Պայազացի քիւրդ կոչեցեալ Յովհաննէս եպիսկոպոս գրագրի, իբր թէ վանացն միաբանք ապստամբեալք յինքնէ առաջնորդէ, բարձեալ են յեկեղեցւոյ զյիշատակութիւն անուան կայսերութեան ռուսաց, և նոյն իսկ առաջնորդի, և կալանաւորեալ զինքն ի սենեկի իւրում, և այլ սոյնասարսառ ամբաստանութիւնք գրեալ ի յիշեալ եպիսկոպոսէ զմիաբանից իւրոց, Վասն որոյ Սիւնհոգոսական կառավարութիւն յուսալի զգուշութեամբ առաքեաց զյիշեալ Ղուկաս վարդապետն, որ արդարապէս վերահասու եղեալ խրատեսցէ զմիաբանութիւն ի հնազանդութիւն առաջնորդին, և զվրդովիչսն նոցին ըստ գրութեան առաջնորդին, զԳալուստ և զՍիւմէոյն վարդապետս թէ կամայ և ակամայ բերցէ ի Ս. Աթոռս: Որոյ վասն գրեցաւ և կողմանց գերազանց ենարալին, ի հարկաւորին օգնեսցէ Ղուկաս վարդապետին:

Եւ յիշեալ Ղուկաս վարդապետն գնալով անդ, պահպանէ զանաչառութիւն և զխոհական կառավարութիւն, մինչ երեք օր ոչ թողլով առ ինքն երթեկութիւն յառաջնորդէ և ի միաբանից, և ապա հանգէս արարեալ ի ներկայութեան առաջնորդին զիւրաքանչիւրոց ասութիւնսն յատկացեալ թղթով ժողովեալ, որք եղեն քսան երկու հատուածք, բաց յառաջնորդի երկու հատուած գրոցն, ամենեցուն միոք և վկայութիւնք զհամեմատ ենթակայս շօշափին, որք են հարստահարութիւնք միաբանութեանց, յորդորումն զլուսարար նոցին գալել զինչս եկեղեցւոյն յայլ տեղի, անվայել իւրում պաշտօնի շրջել զինակրութեամբ ի մէջ վիճակացն, թոյլատրութիւն Մինաս սպասաւորին իւրոյ անհանգիստ առնել ի վանս ժողովեալ զգաղթական ժողովուրդսն վիճակին, յարգասեաց պարտիզի վանուցն

ա՜ստվոր վաճառել նոյն միաբանութեանց, Ի կոչումն գտանեցեալ կողմանցն պօլկովնիկի ագահող գտանի դրամոց կոչողին, զոր նախատանօք Հանդերձ վերադարձուցանէ յետոյ: Զարէլ վարդապետ բարերարն իւր որ յառաջնորդէ շարագրեալ մահսերագրութիւնսն իբր իսկ վիճակի կամեցողութիւն առաքեալ էր աստ, գտանի կարծիքական պատահմամբ բարձեալ ի կենաց: Եւ զՍիւնհոդոսական հրամանագիր որ խնդրանօք առաջնորդին գրեցեալ էր ի կոչումն Գալուստ եւ Սիմէօն վարդապետաց ի Ս. Աթոռն վասն քննութեան, փոխանակ հասուցանելոյ ինքեանց, իբր շնորհուկս եղեալ նոցա, յատենի հոգեորականաց եւ աշխարհականաց տեղւոյն պատառէ, որպէս թէ ի կամս իւր է զայնպիսին ներգործել. առանց իրաւացի պատճառաց գրէ բանադրանս երեւելի անձանց կողմանցն: Այս համառօտութիւնք յառկապէս տեսանին ի մէջ վկայական յիշեալ թղթոյն: Բայց ամբաստանութիւնք առաջնորդին բնաւ չէ գրեալ զիրաւունս, զի ոչ զկայսերական անուն են բարձեալ յեկեղեցւոյն եւ ոչ զինքն կալանաւորեալ, աւելորդ բանք են առաջնորդին ի վերայ միաբանութեան:

Վասն որոյ, Սիւնհոդոսական կառավարութիւն բաց յանդամակցաց իւրոց, ներկայացոյց յատենի քննութեան զայլս եւ չորս արքեպիսկոպոստնս եւ զհինգ վարդապետս սրբոյ Աթոռոյս, որք յայտնին ստորագրութեամբ իւրեանց աստ, եւ ներկայացուցեալ առաջնորդն հանդերձ ամբաստանեալ Սիմէօն վարդապետիւ մի ըստ միջէ զամենայն թերթսն ի Ղուկաս վարդապետէ ժողովեալսն, յատենի ամենեցուն ընթերցեալ, եւ արձակեալ զյիշեալ առաջնորդն եւ զամբաստանեալ վարդապետն ի ժողովոյն: Ապա քննեալ զսրբազան կանոնադրութիւնս հարցն սուրբ եկեղեցւոյ եւ գտեալ զառաջինն թէ՛

• Եպիսկոպոս բերեալ թուղթս ի մէջ յայլ վիճակաց ժողովրդեանէ, որոց զոմանս վարելով եւ ոմանց աղերս ակնարկելով՝ իբր զինքն խնդրեսցեն առաջնորդ, այսպիսի խորամանկութեամբ յափշտակովն զվիճակ, եւ ոչ ի վախճանի արժանի իցէ ընդ աշխարհականաց հաղորդիլ: Սարգիկոյ ժողովոյն Բ. գլուխն է գրեցեալ:

«Եպիսկոպոս բռնացեալ ի վերայ եկեղեցւոյն աշխարհական իշխանօք, լուծցի առաքելոց ԿԵ. գլուխ, ժողոված կանոնք ի Ե. գլուխն է:»

«Եպիսկոպոս գողտ լուծցի առաքելոց Կ. գլուխն է:»

«Եպիսկոպոս, գտեալ ի զաղիր գործս, ոչ կարէ կալ ի պաշտման մինչև ցվախճան. Գրիգորի աստուածաբանի ի Գ. գլուխ և հայոց կանոնի Ա. գլուխն է:»

«Եպիսկոպոս, գտեալ յանցանս ինչ, դատեսցի յիւրում գաւառի եպիսկոպոսաց, այլ մի ևս իշխեսցէ առաջի ուրուք դատ խօսիլ. Անտիոքա ԺԴ. և ԺԵ. գլուխ և Մխիթարայ ՃԿ գլուխն է:»

«Եպիսկոպոս, եթէ զպահս լուծցէ, նզովեալ եղիցի. երկրորդ ժողովի ԺԵ. գլուխն է:»

«Եպիսկոպոս, զինչս եկեղեցւոյն գաղեցեալ, մի կեցցէ. առաքելոց ՀԳ. ՀԶ. գլուխ. Բ. Նիկիոյ Զ. գլուխն է:»

Արդ այսոքիւք որբազան հարցն կանոնաց զօրութեամբք մարգասիրաբար ի փրկութիւն հոգւոյ յիշեալ նոր Յովհաննէս առաջնորդի, իրաւունս համարեցաւ սուրբ Էջմիածնի Սինոդական կառավարութիւն համագումարեալ սրբազան հարբք, որ այսքանեօք յանցուցեալ եղբայրն մոնղոլական պատուով վեց ամիս ժամանակաւ գնացեալ Յարկուռուոյ Ս. Յակովբայ վանքն, յօրն երկու կանոն Սաղմոս, եօթն գլուխ նարէկ, մէկ ձայն ապաշխարութեան Շարական ողորմեայսն, և հինգ շաբաթի աւուրն պահօք երգելով խնդրեսցէ զամենակարող ողորմութիւնսն Աստուծոյ, որ այսպիսի անխելի գայթակղութիւն արկեալ էր ի մէջ միաբանութեան յիշեալ վանիցն և բարեպաշտ ժողովրդեան: Յետ կատարման սոյն ապաշխարութեան, միայն զպատիւ արեղայութեան ունիցի, և մի կրեսցէ ի կեանս իւր զթագ, զեմիւրոն և զմատանի, զի արգելեալ է յեպիսկոպոսական պատուոյ և յիշխանութենէ, մի մտցէ ի միաբանութիւն Ս. Էջմիածնի. այլ ի լրանալ սահմանադրեալ ժամանակին Սիւնհոգոսական կառավարութիւն յատկացուցէ վասն նորա մասնաւոր վանք մի, կալ միաբանական պաշտօնիւ միայն, զի և խրատ լիցի այլոց հոգեւորականաց ղգուշանալ այսպիսի անտանելի գայթակղու-

Թեանց, Իսկ, եթէ յապաշխարութեան վեցամսեայ միջոցին պատահեցի նմա հիւանդութիւն հաղորդեացի միայն որպէս սոսկ մոնողոն կամ ապաշխարողս ի ձեռն քահանայի: Իսկ յետ լրութեան ապաշխարութեան, այնուհետեւ պատարագեալ ինքնին և ճաշակեալ:

Վասն որոյ, մատուցանի սոյն վճիռ ձերդ արքայնականապի օծութեան ի վերահայեցողութիւն և ի հաստատութիւն, որով կարասցէ հրատարակել ուր հարկն է:

1829 նոյեմբեր 28.

Ի յատենի խորհրդարանի:

Տեղապահ Մարտիրոս Արքեպիսկոպոս, Սահակ Արքեպիսկոպոս, Փիլիպպոս եպիսկոպոս Ժամբօհնող, Ստեփաննոս եպիսկոպոս, Մանուէլ վ., Վեհապետեան Յովսէփ վ. Յակոբ եպիսկոպոս Կոնդեցի, Գրիգոր եպիսկոպոս Արթուրնցի Բաբաջանով, Ստեփաննոս եպիսկոպոս տեղապահեան, Սուքեաս վ. Կարնեցի, Ղուկաս վ. Տէր Միքայէլեան, Յովհաննէս վ. հիւրընկալ, Գէորգ վ. Տաթևացի, Դիոնէսիոս վ. Նօտար:

ԺԱ.

Մինչ Պատկեիչ Կարնոյ գծին վրայ մեծամեծ ճակատամարտներ կըմղէր օսմանեան դէմ, յայտկոյս չարագոյն քան Թամուրլանդ համանուն Վանայ Թամուր փաշան Կորդուաց լերանց ճանաչուած քրդական այրուձին, Ռշտունիաքնակ և զգաւաշահեաց հազարացիս ընդ հուպ զանազան խրախուսանօք հաւաքելով ընդ ձեռամբ սրպէս վիրաւոր արջ դուրս սողաց իւր որջէն նոքօք հանդերձ արշաւեց ի վերայ Պայազիտու, որպէս զի բերդաքաղաքն առնելով ի Ռուսաց անխտիր զօրքն և նորա ոչ մահմանական բնակիչը ընդ նոսին կոտորելով առատաձեռն ճոխ աւարաւ յետ ընդ կրունկ յաղթութեամբ դառնայ ի Վան:

Նա սոյն խորհուրդն ի կատար ածելոյ համար առաջնորդ գտաւ իրեն Պայազիտցի Իւնուդբէգեան Թամուր բէկի որդի օձաշունչ Սադրդ բէգ, որ ի 1830 — ի քսանութեկն յունիսի ընդ որշալոյսն առաւօտուն առնելով նոցա բերեց քաղաքի վերայ, որն որ չօրս կողմէն պաշարելով անդ ի միջի սաստիկ

կռիւ մը տեղի ունեցաւ ձեռնառուութեամբ տեղացի մաս մը բնակչաց, մտնելով աւին քաղաքի վերի մասն, ուր 3 թնդանօթ առնելով ռուս ռազմիկներէն, 40 թնդանօթաձիգս ի նոցանէ կոտորեցին:

Այն ատեն քաղաքի հայ բնակչաց թիւը թէւ լաւ չիմ յիշեր, սակայն նորա բնակչաց ընդ աղօտ քանակութիւնը ցոյց առլու համար այսքանը յառաջ կրբերեմ որ իրենց պաշտպանութեան համար 3000 կտրիճ հրացանաւորք սուր ի ձեռին իբրեւ ամուր պարիսպ կեցած իւրեանց տանց ջուրջը կը հսկէին, թոյլ չտալով աւարառուաց մերձենալ իրենց: Պատերազմն երթալով իբրեւ համաճարակ հրդեհ կը զօրանար. վառ արեւն ի մուտն խոնարհելով՝ հրազինուց անդրադարձումն իբրեւ ի միջօրէի կը լուսաւորէր զքաղաքն, որ նման լաստափայտի մը ալէժուփս տատանի ի վերայ լեռնակոհակ ջուրց ծովու:

Ի նկատի ունենալով սոյն քաղաքի դրութիւնը՝ ուրեմն այս ընդհանուր հոսանքէն զերծ չէին կարող մնալ հայ ընտանիք: որքան ևս իւրեանց երիտասարդք թշնամւոյն դէմ դնէին: Յայնժամ՝ սուրն ու հրացանը ինչ դեր որ կրխաղար. բիւրաւոր ընչաքաղց արիւննուշտ աւազակաց երկիւղը նոյնը կազդէր նոցա մէջ: Ամեն տան դուռ գոց էր, լուսամուտներէն հանդիսատես կը լինէին՝ լսելով պատերազմի մէջ՝ ընկնողների մռնչիւնը և դիականց թաւալումը. ողջ քաղաքը սգոյ տուն էր դարձած, ամեն մարդ իւր արեւ կողբար:

Նրկու օր տիւ և գիշեր պատերազմելով՝ քրդական բանակն յետս նահանջեց, որք գնալով իւրեանց բուն բանակետողը Ղազի-գօլ (Յոռ դատաւոր) վերստին ղետեղուեցան ընդ վրանօք:

Այս վիճակի մէջ մինչ նոքա յաճախ օգնութիւն կը խնդրէին իրենց յամենայն կողմանց, նօթութենէ դուրս արձակուած քաղաքի անասունքն դեռ արօտատեղ չհասած, վրսջ կը յարձակուէին անձամբ անդէսրդներն ու խաշնարածներն զլխատելով՝ կը յափշտակէին, սովեալ գայլերի նման կը լափէին, արգելելով տեղւոյն ել ու մուտը: Բայազիտի հայ սպանելոց թիւն է մինչ ցարդ 64, Արծափ աւանինը՝ 7, քանզի վերջինքն ևս իրենց քանի ինչ գիւղօրէիւք փախեր անպաստաներ էին Մասեաց մեծ

սարի արեւմտեան կողմն գտնուող Զէգէնլու գօլ առձայնեալ լեռնաշղթայի կատարը՝ յիշեալ Թամուր բէգեան Սատըղ պէյ 3000 հեծելազօրքով ուղարկուած էր նոցա վրայ, որք երեք օր քաջաբար պատերազմելով նորա դէմ, ուլ մի անգամ չհառն նմա:

Մինչև որ Կարնոյ յուլիս 4 ին առման լուրը վերջ տուաւ այս յուսահատ վիճակին, որով պատերազմի — անարաւութեան դաշտը թողնելով քիւրդք հեռացան մեծամեծքն ի Վան, մնացեալքն ի լերինս և ի քարանձաւս:

Վերոյիշեալ Պայազիտի կալանաւոր 13 հայ իշխանքն որ Կարին, արձակուելով վերադարձան առ ընտանիս իւրեանց ողջամբ, բացի Սիրունեան մեծահարուստ Ասլան և մահտեսի Գրիգոր աղայից, որք բանտի մէջ կնքեցին իրենց մահկանացուն և թաղեցան անդէն ի գերեզմանատան հայոց Կարնոյ, վերհամբառնալով ի բնագաւառն կենդանեաց առ անչալին իւրեանց Գրիստոս:

Այնուհետև յառաջացան գունդ գունդ աւազակաց խմբեր, որք որպէս մորեխ ցրուելով հայ գիւղօրէից մէջն ու նոցա սահմանները՝ Բագրեւանդայ, Կարնոյ, Տարօնայ, Սալնոձորոյ, Վասպուրականի և ի մասնաւոր տեղիս ինչ պարսկահայոց զրկեցին յամենայն ընչից և ստացուածոց, առեւտնգեցին զգեղատեսիլ հարսունս և աղջկունս, զոմանս գերի վարեցին յանդարձ օտարութիւն, անմեղ սպանելոց արիւնով ներկեցին նոցա յարդածածուկ խրճիթներն ու ծաղկաւէտ դաշտերն:

Սուրբ եկեղեցիների համար խօսք չկայ, նոքա ամենքն ալ վաղուց արդէն կողոպտուած, քանդուած էին:

Ո՛չ միայն վրանաբնակ քիւրդքն առնէին զայս ամենայն, այլ նաև նոցա առաջնորդ տեղակալ պէյերն և փաշաներն իսկ: Ոչ միայն երկուց տէրութեանց հոգածութենէն դուրս ընկած սոյն հայաբնակ գաւառաց ոչ-մահմետական տարերքն երթարկուած էին ազգի ազգի տառապակրութեանց և վշտաց, այլ նաև նոցա պերճ ու ճոխ վանորայքն միանգամայն:

Նման Ս. Երուսաղէմայ գերութեան և աւերածոյն ի նաբուգոդոնոսորայ, Հասանանցի ցեղի քրդերն որպէս վագր գաղան

յարձակելով Մշոյ Ս. Կարապետի վանոց միաբանութեան վրայ
ցիր և ցան ըրին, յափշտակեցին նորա ամենայն ինչքն և անա-
սունք. աւերածոյն ծովին ու մուխը ծածկեց երկին։ Անախ
գէթ Պետրոս վարդապ. առաջնորդ տեղւոյն գաղտագող հանգերձ
միաբանօք ոմամք առնելով մասն ինչ տաճարի սուրբ սպասուց
և յանօթոց գնաց գէպ ի Մուշ, որ ճանապարհին էմին փաշայի
հրոսախմբին պատահելով այն ալ թողուց նոցա իբր գինը ար-
եան, որ փախնելով իւրայնովք հանգերձ մազապուր անկառն ի
տուն Քօթանեանց Բարխէի, առաջնական լինելով նոցա չլմաստ-
նեց ի ձեռն էմինայ, որ քանիցս անգամ պահանջեց ի նմանէ
առ ի սպանանել զՊետրոս առաջնորդ, որով յետ աւուրց ինչ
փախուց ի Կարին։

Աստ մնալով նա ցվերջ հաշտութեան, Կ. Պօլսոյ Կարապետ
պատրիարքի միջոցաւ այդ մասին մի բողոքագիր մատուց Բ.
գրան, որով յիշեալ վանոց կողոպուտներէն $\frac{1}{5}$ գուցէ յաջո-
ղեցաւ վերագարձնել իրեն. ոյր աղագաւ այլ ևս առ ահին ա.
ւազակաց յիշխեց ողբ կոխել այնտեղ, այլ կամաւ իւր պաշտօնն
թողով Մարտիրոս անուն եպիսկոպոսի մը, որ տեղւոյն քանի
մը փախստական միաբաններով ուղարկուեցաւ յիշեալ վանքը,
Իսկ մնացեալ միաբանքն, կրակի բովէն դուրս գալով այն օրէն
փախեր իրենց վերջին շունչն ի յԱշտարխան առեր էին, ուր և
մնացին նոքա տարաքնակք գողով կարօտ ի հայրենեաց։ Որպէս
և նոյն Մշոյ Մատրավանքը իսպառսպուռ կողոպտեցին, հերկե-
ցին հիմը արեւը հանեցին, սրբազան միաբանքն որ կանխաւ
իրենց ժողովրդօք ամրացեր էին այնտեղ, անագան ուրեմն
ցրուեցին, նոցա $\frac{1}{5}$ մասն գրեթէ սրով խողխողեցին և զբա-
ղումս վիրաւորեցին. Վաղարշակերտցի Մարկոս վարդապետն
անգէն անդ առ գրան սուրբ տաճարին փողոտեցին։ Բաղիշոյ,
Վանայ, Արճիշոյ, Խլաթայ և Տարօնայ միւս վանօրայքն ևս
զայս օրինակ արարին, ոյց մասին ակամայ զանց արարի աստա-
նօր մի և նոյն բանն կրկնել, բացի Մշոյ Երկոտասան առաքելոց
վանքն, որ տեղւոյն գեր. Յովհաննէս վարդապետ վանահօր ի-
մաստուն կարգադրութեամբն ազատեցաւ այդ հեղեղանման
ծանօթ աւարառութենէն։

Յետ այսորիկ վերստին յորդան տուեալ միահամուռ քրդաց յայս գործ, ի նոցանէ 1000 հեծեալ արշաւեցին ի վերայ Դիադնու, ուստի զարկին, տարան նորա բոլոր անասունքն, որ զհետ լինելով նոցա տեղւոյն գաւառապետ մելիք Ոսկանը 50 հրացաւաւորք՝ քաջաբար կռուելով ընդ նոսա սպանուեցաւ. մնացեալքն դառնալով անտի դատարկ և ունայն բերին հանգուցելոյն գիակը, որ և թաղեցաւ անդէն մեծաշուք հանգիսիւ:

Ընդ նմին աւազակապետ շէյխերը փութով Ղուվիճա գիւղը լցուան, ուր սպանին առաւել քան զ20 անձինս, մօրէ մերկ թողուցին, առեանգեցին Մարտիրոսեան երկու չքնաղագել քոյրեր: Տարան Գեօլասօրայ համայն անասունքն. մորթեցին, քերթեցին ճաղքաղարայ 7 հոգիք:

Ղուվիճայեցիք և եթ, ի նոցանէ մարդ մի բռնելով՝ վերս ի վերայ եղին, որ յիշեալ երկու քոյրեր յետ դարձնելով՝ իբր փրկանագին, զայն ևս տարին:

Իսկ ռուզը տակաւին հոգ չէին ընել այս չարեաց առաջքն առնուլ. որ իրենց շուրջը կը գործուէր:

Գործն այսպէս գնաց մինչ նոյն ամի օգոստոս ամիսը, յորում հաշտութիւնն կայացաւ պատերազմող տէրութեանց մէջ: Որով տիրող պետութեան շնորհիւ յայտնի ասպատակներն ու բռնակալները հայոց ազգի մէջ գործելէ դադրեցան:

Սակայն նորէն համայնքի մտքերն հանգիստ ու դադարում չառան, այսու նոր ասպարէզ բացուեցաւ նոցա մտաց առաջ, երկար ու բարակ մտաւորական աշխարհի երկիւնքը զօրէն սրաթուիչ արծույ խոյանալով կըսաւառնէին: Դաշնադրութեան զօրութեամբ գաղթականութեան թոյլտուութիւն եղած էր. մինչ այն օր 16 ամիս կար նոցա առաջ. զօրքերն ձմերեցին թըշնամուց առած հողի վերայ: Ահա այդ միտքն ի պաշտօնէ հաղորդուեցաւ իրենց, ուստի մինչ այն ժամանակ գաղթել և չըգաղթելու խնդիրն էր նոցա բերնի առարկայն: Այս տարակուսութեամբ պաշարեալ երեքամիտ ժողովուրդը՝ երկու ճանապարհի գլուխ մոլորուած ուղեւորի պէս հողմահար եղեգի նըսան ողջ ձմեռն անցուց:

Ահաւասիկ 1831-ի գարունը իբրեւ արագահաս սուրհանդակ մը ժամանեց: Բնութիւնը մերկանալով իւր սպիտակափայլ քողը՝ ձիւնն ու սառույցը, երկններանգ ծաղկամբ գինչ նոր հարս ու փեսայ պճնազարդեցաւ: Այս ընտելութեան գեղեցիկ երգիչները թռչունք երկնից գէթ իրանց անայշ գայլայլիկներով զմարդ կուրախացնեն, ուրիշ ոչինչ չկայ ուրախ, մի խոնարհիր յերկիր ի ստոր՝ թող չտեսնեն քո աչքեր, բարձրը լաւ է. այստեղ լաց, կոծ, աւերած, դեռ տեղ տեղ արեան հետքեր կընշմարուին, երկնից ցօղն չէ լուացած զայնս: Ոմանց սպանուած տեղեր քարակարկառներ բարձրացած են. նոցա երեւակոյտական ուրուականը խաբուսիկ աչօք անցորդը կը սարսափեցնէ, որ ըստ սովորութեան մի քար ձգելով նոցա միոյն վրայ կանցնի: Երկիւղալից ազգաբնակչութիւնը ահաբեկուած դուրս կելլեն այնտեղէն իրենց ազգականաց շիրմաց վրայ մի կաթիլ արցունք թափելով կուղեւորին յուշիկ իրենց մօր գրկէն դուրս երթալ:

Սոյն միահամուռ ճիւղաղ գաղթականութիւնը շարունակուեցաւ մինչ նոյն ամի յունիս 8: Այս բազմամարդ, հայաբնակ գաւառը իւր ստորին վիճակօք աւեր և ամայի դարձնելով չուեցին, մեկնեցան անտի իրենց գաւառապետ մելիքօք... զետեղուեցան յարքունուտո նշանակեալ ռուսապատկան սոյն այս տեղիս՝ Արմենագած լեռան հովասուն ստորոտները, նիգ (Ապարան) գաւառակը, Շիրակաւան, Ծաղկոցաձոր և ի գեղարքունիս:

Թէպէտեւ կային ի թիւս նոցա այնպիսիք ալ, որք չկամէին գաղթել, նոցա ևս մելիք կոճոպեցին, զբազումս բռնի վարեցին ընդ իւրեանս յանդարձ օտարութիւն. ինչպէս վերջին Արեւելեան պատերազմին տեսնուեցաւ:

Այդ գեղեցիկ ընդարձակ դաշտալայրին մէջ, որի ուեւրումը աննկարագրելի է, թխսամօր նման միայն նստած մնաց պատմական Զիրաւ գաշտի արեւմտեան կողմն՝ սրբազան Եփրատի մօտ, նպատ լեռան ստորորտը՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին Տրդատ թագաւորին... մկրտած տեղը առձայնեալ յանուն Ամենասուրբ երրորդութեան կառուցեալ Իւջ-քիլիսէ Ս. Յովհաննու վանքն իւրեան ապաստանող իւրապատկան 184 տամբք գեր. Գալուստ և Սիմէօն վարդապետաց շնորհիւ, որք վասն վանուց և ժողո-

վրդեան լաւ համարեցին վշտակութեամբ մնալ անդէն և մեռանիլ, քան որպէս բաղդախնդիր ոմն զոհել ամենայն ինչ խարուսիկ փառաց և անդորրութեան, որը մոռցնել կուտայ իրեն արժանավայել իրաւունքը: Չնայելով որ ի պաշտօնէ ևս հրամայուեցաւ իրեն (Գ. առաջնորդին) մինչ ցղեկտեմբեր թողնէ վանքը իւր հանդերձ մնացեալ միաբանովք, փոխանակ նորա տալով նոցա Ս. Գեղարդայ այրից վանքը իւրական կալուածովք և գնացեալ ժողովրդովք, գայ բնակէ ի նմա. սակայն և այնպէս մերժեց այն հանդերձ միաբանութեամբ և ժողովրդովք մնալով անդէն զինչ Երեմիաս և ողբալով միշտ զերկիրս աւեր:

Ընդ քահանայից, տանուտեարց և ժողովրդեան աստի անդգաղթող նշանակիր գաւառապետ մելիք Էփն, զորս աստանօր յականէ յանուանէ կըլիշեմ: Պայազիտցի Արծրունեան աղա Մկրտիչ և Մարտիրոսեան աղա մելիք քն, Մանկասարցի Տէր-Գրիգորեան աղա մելիք Գալուստն, Եօնջալուեցի Բօգօեան մելիք Ղազարն, Վաղարշակերտցի Եղիկեան աղա մելիք Յակովբն, Մանաւազակերտեան Հասան-փաշա գիւղացի Խաչատրեան աղա մելիք Ներսէսն, Գիտոնցի մելիք Օսկանեան աղա մելիք Խաչատուր, Արծափեցի աղա մելիք Մանուկ Տէր Անգրիսեան...:

Այս տառապագին օրերէն ետեւ երկուստէք գերեաց թողութիւն շնորհուելով՝ վերադարձան ոմանք հետզհետէ իրենց հայրենիքը ընդ որս և Բազլու վաշայ, որն որ կրկին իւր նախորդ իշխանութիւնն առած եկաւ ի Բայազիտ, ուր դատարկ գտաւ այդ չքնաղավայրունքը, մնացեալ սակաւ ինչ ժողովրդովք: Ճշմարիտն ասած եթէ նա վաղ հասած լինէր, թերեւս բազումն ի նոցանէ չգաղթէին դիմելով այդ աշխարհաւեր միջոցին, վասն զի պաշտօնեայք ինչպէս ալ լինին, ունին մի դիւթի զօրութիւն, որը կըկասեցնէ իրենց հպատակ տղգաբնակութիւնքն՝ լինելով նեցուկ նոցա:

ԺԲ.

ԱՐՁԱԳԱՆՔ ԲԱԳՐԵՒԱՆԴԱՅ

Ե Ն Ե Ր Ե Ր Գ .

Վա՛շ վա՛շ զի անկաւ պերճն իմ ապտտան,
 Սուգ հագեր Մասիս, Պայազտոյ դուրան,
 Վա՛շ վա՛շ զի պղտոր ջրերն անապակի,
 Լեղի են դարձեր կերակուրն ու հաց,
 Վա՛շ վա՛շ զի մթնած եթերն հայրենի,
 Խոցեցի սլաք ի սիրտ քիւրտ ազգի,
 Ա՛խ, ի՞նչպէս թողումք տուն տեղ համայն,
 Որ սպառնայ մեզ թողուլ զամենայն:

Հողմունք բքաբեր անողորմ բաղդին,
 Արդ զրկեն զքեզ ասողէն հայրենի,
 Մայրիկ իմ մայրիկ, լսէ զիմ ձէնիկ,
 Աչքերդ բաց արա՛, ա՛խ, տես զիմ հալիկ:

Քաջ կալան զքեզ թ՛ տուն Մորփէսսի
 Անկար, մնացիր ի նինջ մայրենի,
 Ո՛հ, հերիք լացիր քնոյ մէջ թաղուած,
 Անտէր մնացիր, թափուր ի բնակչաց:

Տես ինչպէս փախնին որդիքդ սարէ ձոր,
 Յերես դէպ օտար, ա՛խ մերկ ու տկուր,
 Գողացին ամպրոպք, երկիր եկաց լուռ,
 Երկինք բռնեցին հրեշտակունք հոյլ հոյլ:

Ձայն ետուն միմեանց երգեցին անդուլ,
 Լարել զքնար հայ արմենուհւոյն,
 Յորեաւ ու գոչեց կոյսն ողորմագին,
 Թեք ընկաւ բարձին վեր մասեաց տարին:

— Ո՛ւր փախնիք, երթայք որդիք արտալած,
 — Ի՞նչ տեսնեմ երկրիս լաց, կո՛ծ, աւերած.
 — Աստուած իմ, Աստուած թոյլ տուր ինձ խօսել,
 — Եւ ի ծոցս ազատ թողունքս ժողովել:

- Ուրիշը սիրարժած դարերով ծեծած,
 — Արդ ի միա առէք հին փառքս կորած.
 — Այն Հայկէն ի վեր ձեր դիւցազնը հօր.
 — Եւ տեղիք նորա, արքայից հօր:
 — Որք ձեզ տուեցին աւանդ այս փառքեր,
 Տուն տեղ պահպանել ձեր բոլոր կայքեր.
 — Արդ նախանձ տան քո կերիցէ զքեզ,
 — Ընդ որ անկայ ես և ողբամ զձեզ,
 — Փոթորիկ մ' ելաւ ամեն բան մթնեց,
 — Չորս կողմէն ամպեր գոռացին տարերք.
 — Երկինքէն իջաւ անիծից որդին,
 — Բոցաշունչ կայծակ զարկաւ յիմ լերդին:
 — Անձն իմ որդնալից դարձաւ Յոռ արդի,
 — Ջրկեցայ փառաց յիմ որդւոց նախնի,
 — Այժն մարդ փութով ինձէն ուծացաւ.
 — Աւուր պարէնի կարօտ ես դարձայ:
 — Չդժբեմ, մոռնամ որ ուխտս առ Որէն,
 — Ձձեզ յիշել, փրկել յամենայն չարէն.
 — Դարձարձաւ առ իս ասէ Տէր Արքայ,
 — Ես դառնամ առ ձեզ տարակոյս չկայ:
 — Տեղափոխութիւն՝ ցաւը չի բուժեր,
 — Երթալով մաշի, ընկճի ձեր ոյժեր,
 — Պահեցէք ձեր տեղ գործեցէք յուսով,
 — Ձեր կրօն, հաւատ դուք համայն ազգով:
 — Շուտով ես կեցնեմ, զձեզ կը տեսնեմ,
 — Ո՛չ այսպէս ստրուկք, այլ ազատ յիմ ծոց,
 — Կեցնեմ կու տեսնեմ տունս զարդարուած
 — Ձձեզ կընդունեմ, կուտամ հալալ պաշտ:
 — Օ՛ն վազէք որդեակք յիմ գիրկս ազատ,
 — Անգութ օտարին խիստ դառն է հարուած.
 — Ալ մի վհատիք աշխարհս ոչինչ է,
 — Իհնդ և ջանք կրկին սբւրը փրկիչ է:

(Նարեհակէ) Գ. Յ. ՄԱՐԿԱՏԵԱՆՏ.